

Oskar Czarnik

"Theorie und Didaktik der Trivialliteratur. Modellanalysen - Didaktikdiskussion - Literarische Wertung", Günter Waldmann, München 1973, Wilhelm Fink Verlag, ss. 196, 4 nlb. + 1 wklejka ilustr. : [recenzja]

Pamiętnik Literacki : czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce literatury polskiej 67/3, 338-344

1976

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Kompozycja książki, a zwłaszcza oddzielne wyeksponowanie problematyki „konturów świata”, mogą sugerować przypuszczenie, że autor zmierza do potraktowania powieści Parnickiego jako „źródła” pozwalającego zrekonstruować teorie pisarza dotyczące kultury i historiozofii jako zespół tez wywikłanych z powieściowej rzeczywistości. Intencja zapobieżenia takim sugestiom co do ujmowania tekstów literackich w sposób heteronomiczny wobec właściwych im funkcji prowadziłyby zapewne do przekomponowania pierwszych dwóch rozdziałów oraz do odmiennego zhierarchizowania twierdzeń stanowiących punkty wyjścia pracy.

Niezależnie od powyższych obserwacji i spostrzeżeń krytycznych założenia metodologiczne książki należy ocenić pozytywnie, przeprowadzenie bowiem opisu struktur powieściowych jako znaków odsyłających do pewnych koncepcji *quasi*-historiograficznych oraz do teorii dotyczących kultury wydaje się uzasadnione. Również konfrontacje z tradycją powieści historycznej XIX-wiecznej są w większości wypadków trafnie przeprowadzone i wzbogacają wiedzę o powieściach Parnickiego wieloma ważnymi obserwacjami. Dysponując dużą wiedzą dotyczącą dziejów metodologii badań historycznych oraz teorii kultury, Chojnacki — niezależnie od sformułowanych powyżej zastrzeżeń — wiedzę tę samodzielnie mobilizuje dla interpretacji badanych tekstów. Wydaje się też, że ważne w nowoczesnej socjologii i teorii kultury pojęcie interakcji czy sytuacji międzyosobowej zostało tu celowo i w sposób pomysłowy wprowadzone do badań struktur powieściowych. Zważywszy stan badań nad powieścią historyczną Parnickiego i w ogóle nad współczesną powieścią historyczną, stwierdzić należy, że praca Antoniego Chojnackiego stanowi na terenie mało uprawianym, a jeśli uprawianym to (poza cennymi analizami Małgorzaty Czerwińskiej) w sposób eseistyczny, pozycję ambitną i przynosi pewne naukowe uściślenia.

Kazimierz Bartoszyński

Günter Waldmann, THEORIE UND DIDAKTIK DER TRIVIALLITERATUR. MODELLANALYSEN — DIDAKTIKDISKUSSION — LITERARISCHE WERTUNG. München 1973. Wilhelm Fink Verlag, ss. 196, 4 nlb. + 1 wklejka ilustr.

Ofensywie form paraliterackich w kulturze współczesnej towarzyszą nowe postulaty metodologiczne w dziedzinie literaturoznawstwa. Zmierzają one do stosowania metod wykorzystujących badania interdyscyplinarne poświęcone różnym dziedzinom nauk humanistycznych. Przedmiotem zainteresowań stał się od niedawna m. in. mechanizm obiegu utworów w społeczeństwie, oddziaływanie ich na odbiorców oraz związki między tekstami użytkowymi a literaturą wysokoartystyczną. Wielokierunkowy rozwój badań sprawił, że problemem aktualnym stała się również rewizja nauczania literatury w szkole. Potrzeba przeprowadzenia takiej rewizji wynika nie tylko z rozszerzenia zakresu nauk o literaturze. Skoro kultura masowa obejmuje zasięgiem swego oddziaływania również i młodzież, byłoby błędem dydaktycznym ignorowanie zjawiska tak doniosłego pod względem społecznym.

Wskazówki dydaktyczne formułowane w związku z tym zagadnieniem przez niektórych zachodnich literaturoznawców nie są próbą ograniczenia wiedzy o literaturze „wysokiej” w imię tych wzorów i wartości, jakie narzuca czytelnikom literatura trywialna. Proponowana w omawianej tu rozprawie dydaktyka szkolna ma ułatwiać systematyczne demaskowanie „fałszywej świadomości”, jaką kształtuje czytelnictwo utworów popularnych wśród nie przygotowanych odbiorców. Waldmann stara się ustalić pewien wzorzec analizy, która umożliwi uczniom

poznanie poetyki literatury popularnej oraz sposobów jej społeczno-psychologicznego oddziaływania. Wprowadzenie odpowiednich przykładów uświadamia czytelnikowi różnice między wartościowaniem literatury „estetycznej” i trywialnej. Dodajmy, że termin „literatura trywialna” nie ma w języku niemieckim tego pejoratywnego zabarwienia co w języku polskim, gdyż nie sugeruje wyraźnej dezaprobaty moralnej i estetycznej, lecz jedynie komunikuje, że utwór należy do „niskiego” obiegu literatury. W takim również znaczeniu, wbrew odczuciom czytelnika polskiego, używają tego określenia niektórzy polscy badacze, zajmujący się problemami kultury literackiej. Dlatego w tej recenzji w miejsce terminu „trywialny” wprowadzamy często słowa: „popularny” i „masowy”.

Książka składa się z siedmiu rozdziałów. Analizie wybranych tekstów poświęca Waldmann dwa rozdziały: *Semiotische Modellanalyse: Ein Frauenschicksals — Adels — Heftroman als literarisches Zeichensystem* oraz *Ideologiekritische Modellanalyse: Dürrenmatts Anti-Detektivroman und die Ideologie religiöser Anti-Aufklärung*. Wnioski wynikające z zawartych tam rozważań wykorzystuje autor w dalszych rozdziałach — jak sądzę, kluczowych w całej rozprawie, a więc *Probleme und Möglichkeiten der Trivilliteraturdidaktik* oraz *Zur Theorie und Didaktik literarischer und trivilliterarischer Wertung: Grundriss einer literarischen Wertungsästhetik*, poświęconych dydaktyce literatury trywialnej w pracy z uczniami klas młodszych i starszych oraz kryteriom wartościowania utworów popularnych i wysokoartystycznych. Wyraźnie wyodrębnioną część książki stanowi *Anhang: Problemaspekte zur analytischen Erarbeitung von Trivilliteratur*. Są to szczegółowe wskazówki metodyczne służące analizie różnych odmian literatury trywialnej. Zgodnie z zamierzeniem Waldmanna sformułowany tu wzorzec jest załącznikiem do rozdziału 3 (*Probleme und Möglichkeiten der Trivilliteraturdidaktik*), wiążąc się bezpośrednio z podrozdziałem *Möglichkeiten einer soziologischen-rezeptions ästhetischen Trivilliteraturdidaktik*.

Cennym dodatkiem do rozprawy jest bibliografia przedmiotowa zgrupowana w pięciu działach: *Allgemeine Literatur zur Trivilliteratur; Literatur zu epischen Formen der Trivilliteratur; Literatur zu visuell-epischen Formen der Trivilliteratur; Literatur zu lyrischen Formen der Trivilliteratur; Literatur zu dramatischen Formen der Trivilliteratur*. W każdym z tych działów autor wyodrębnił zagadnienia, które w jego przekonaniu warto szczególnie wyróżnić. Tak np. wykaz źródeł dotyczących form epickich literatury trywialnej został uszeregowany pod następującymi hasłami: *Kriminal- und Detektivroman; Kriminalroman: James Bond; Kriminalroman: Jerry Cotton; Kriminal- und Detektivroman: Didaktik; Western, Abenteuerroman, Landserheft; Abenteuerroman: Karl May; Science Fiction; Science Fiction: Didaktik; Frauenroman; Triviales Jugendbuch; Pornographie; Schauerroman*. Zwróćmy uwagę, że większość pozycji w tej bibliografii to prace opublikowane stosunkowo niedawno: w drugiej połowie lat sześćdziesiątych i na początku lat siedemdziesiątych. Jak podaje autor, rękopis tej części jego studium został ukończony 31 VII 1973.

Omówienie rozprawy Waldmanna chciałbym podporządkować następującym pytaniom: na jakich zasadach powinna opierać się szkolna dydaktyka literatury masowej? jak należy sformułować taki wzorzec interpretacji, który pozwoliłby uczniowi nie tylko poznać poetykę wybranych form literatury popularnej, ale również sposoby jej oddziaływania? Uwydatnienie celów dydaktycznych tej książki stanowi pewną deformację zamierzeń autora, który poświęca wiele miejsca ustaleniom teoretycznoliterackim. Wydaje się jednak, że polskiego czytelnika, znającego już podstawowe prace teoretyczne poświęcone formom kultury masowej, najbardziej może zainteresować proponowana przez Waldmanna metodyka.

Autor przestrzega, że wprowadzenie literatury popularnej do programu na-

uczania stanowi naruszenie pewnych uświęconych zasad. Należy do nich ustalony podział ról: nauczyciel to pośrednik w przekazywaniu „odwiecznych wartości” objętych kanonem lektur szkolnych, uczeń pozostaje ich odbiorcą, a jego zadaniem jest przede wszystkim „zrozumienie i przeżycie”. Jednocześnie obie strony, a zwłaszcza uczeń, sięgają nieraz do utworów trywialnych. Stanowią one jednak lekturę prywatną, traktowaną niekiedy wstydliwie, służącą rozrywce, odprężeniu. Ten podział ról nie uwzględnia dalszych, już samodzielnych wyborów czytelniczych przyszłego absolwenta. Tradycyjna dydaktyka szkolna ignoruje więc sytuację, w której właśnie „literatura niższa” staje się przeważającą, a nawet jedyną lekturą wielu młodych odbiorców, kształtując ich gust i światopogląd. Jej analiza i ocena okazuje się więc potrzebna, chociaż wymaga przełamania różnych oporów. Idzie tu nie tylko o ewentualną niechęć nauczyciela, który za swe główne zadanie uważa interpretację dzieł wysokoartystycznych. Analizowanie sposobów oddziaływania literatury trywialnej stanowi interwencję w świat swobodnej rozrywki młodego czytelnika, podważa pewne stereotypy, które już wytworzyły się w jego świadomości.

Ta sytuacja uzasadnia zdaniem Waldmanna celowość analizy lektury dotychczas pozaszkolnej. Oddziaływanie wychowawcze nie może przecież pomijać czynników, które pośrednio kształtują osobowość ucznia. Jednocześnie poznanie poetyki literatury trywialnej umożliwiałoby nie tylko jej właściwą ocenę, ale w wielu przypadkach ułatwiałoby wybory czytelnicze i wzmaga zainteresowanie innymi odmianami beletrystyki. Szkolna analiza i ocena utworów trywialnych jest również uzasadniona społecznie, gdyż demaskuje indoktrynację polityczną, zawartą w oddziaływaniu kultury masowej, a emancypacja ideowa młodego czytelnika polega m. in. na zrozumieniu tego ważnego zjawiska. Celem autora nie jest zresztą jakiegokolwiek moralizatorstwo. Waldmann zakłada, że odbiorca nie wyrzeknie się ulubionej rozrywki dlatego tylko, że jest ona „niska” pod względem estetycznym lub „moralnie podejrzana”. Zabiega jednak o to, aby czytelnik uświadomił sobie swoje własne potrzeby oraz różne role, jakie narzuca odbiór dzieła. Usiłuje wytworzyć w świadomości ucznia dystans krytyczny, niwelujący konformistyczne oddziaływanie utworu. Dlatego tak ważne dydaktycznie jest wyjaśnienie, że możliwość identyfikowania się czytelników z wytypowanymi przez pisarza postaciami służy akceptacji kapitalistycznego porządku społecznego, a więc narzuca pewne stereotypowe sądy, osłabia niezadowolenie wynikające z nierówności społecznych, zaspokajają nieziszczalne w życiu odbiorców marzenia i tęsknoty.

Autor sądzi, że już w szkolnej analizie można uświadomić uczniom ich własne potrzeby w dziedzinie rozrywki oraz odpowiednio je usystematyzować (np. przeżycie przygody, zainteresowanie dedukcyjnym rozwiązaniem zagadki, kompensacja uczuciowa itp.). W zależności od tych potrzeb należałoby określić wraz z uczniami zasadnicze odmiany literatury popularnej. Inspiracja nauczyciela powinna jednak zmierzać dalej. Idzie tu o wykazanie, że istotną cechą literatury masowej stanowi afirmacja porządku społecznego, narzucana odbiorcom utworów popularnych. W przekonaniu Waldmanna uczeń jest już wystarczająco dojrzały, by uświadomić sobie różnice między oddziaływaniem światopoglądowym literatury trywialnej a wysokoartystycznej. Dzięki temu młody odbiorca może poznać różne sposoby odczytywania dzieł literackich oraz zakres wyborów czytelniczych, jakich dokona wielokrotnie w przyszłości, zależnie od własnych potrzeb i zainteresowań.

Czy wprowadzenie tych pojęć nie przerasta jednak możliwości intelektualnych ucznia? Autor nie lekceważy trudności związanych z osiągnięciem wspomnianych tu celów. Proponuje zatem stopniowe poznawanie odmian literatury trywialnej, określenie ich poetyki, a następnie sposobów odbioru. Pierwszą czynnością może być identyfikacja wspólnych elementów jakiejś serii łatwych utworów. Pomocne

są w tym gry literackie polegające na wymianie wybranych składników dzieła, montowaniu z nich dowolnych fragmentów, a także tworzenie antymodeli, jak np. parodii. Zalecana przebudowa struktury dzieła zmierza również do zmiany jego gatunku, może to być np. przekształcenie utworu kryminalnego w powieść miłosną. Powyższe zabiegi rozwijają wyobraźnię ucznia i pozwalają zarazem poznać najważniejsze cechy utworów trywialnych. Gry literackie można zastosować już w młodszych klasach. Jako przykład podaje autor lekcje o komiksach w klasach V i VI szkoły podstawowej. Zgodnie z zachętą nauczyciela uczeń wymienia dowolne elementy kilku komiksowych utworów, a więc teksty główne i łączące, dźwiękonaśladowcze znaki graficzne, całe zespoły obrazkowe. Proponowana zabawa uczy pośrednio struktury utworu, wyrabia pewien dystans wobec jego elementów dzięki temu właśnie, że traktowane są niezależnie od intencji autora. Ma to doniosłe znaczenie dla późniejszego wykształcenia krytycyzmu wobec sposobu myślenia, jaki usiłuje narzucić producent i twórca masowej rozrywki. W starszych klasach gry literackie uwzględniałyby utwory bardziej złożone, np. powieści detektywistyczne lub z gatunku *science fiction*. Również i w tym przypadku program dydaktyczny Waldmanna przewiduje swobodne posługiwanie się schematami fabularnymi i postaciami oraz wykorzystanie ich w celu wyrażenia samodzielnie stworzonej fikcji. Można ją kształtować zarówno według wzorców „klasycznych” (np. model powieści kryminalnej z końca w. XIX), jak i współczesnych (np. utwór sensacyjny w konwencji „dreszczowca”).

Głównym jednak celem tej swobodnej i zarazem krytycznej pracy nad tekstem pozostaje wykazanie, w jaki sposób wybrane utwory oddziałują na odbiorcę. Trawestacja, parodia, a również określenie wspólnych cech łączących grupę utworów uświadomią uczniowi, jakie jego własne potrzeby zaspokaja lektura i zabawa literacka. Zrozumienie tych zależności sprawi, że odbiór tego typu utworów będzie wyłącznie rozrywką, a nie będzie prowadził do afirmacji uproszczonego, zwulgaryzowanego obrazu świata. Młody czytelnik uczestnicząc w kulturze masowej zachowa — zdaniem Waldmanna — świadomość, jakich wyborów literackich ma dokonywać ze względu na własne potrzeby i zainteresowania. „Racjonalizacja” udziału w rozrywce kształci więc umiejętności krytyczno-analityczne.

Z tą częścią rozważań wiąże się wzorzec analizy utworów trywialnych, zamieszczony w uzupełnieniu (*Anhang*). Autor proponuje, by zespoły uczniowskie korzystały z zestawu 50 zagadnień, zgrupowanych wokół czterech podstawowych tematów: analiza językowa, strukturalna, krytyka ideowa, postawa czytelnika. Niektóre wskazówki metodyczne przypominają tradycyjny, szkolny rozbiór utworu wysokoartystycznego (np. charakterystyka zewnętrzna i wewnętrzna bohaterów, rola czasu, formy narracji). Interesujące są jednak te propozycje, które ułatwiają młodemu odbiorcy zrozumienie poetyki literatury trywialnej oraz możliwości jej oddziaływania na osobowość czytelnika. Tak np. w zakresie analizy strukturalnej autor wskazuje, jak wyznaczyć główne schematy fabularne, rolę bohaterów pozytywnych w przebiegu zdarzeń, sposoby rozwiązywania konfliktów, ewentualne typy dedukcji zastosowane w powieści kryminalnej. Ważnym elementem jest również przedstawienie postaci negatywnych, związek ich cech indywidualnych z destrukcyjnymi siłami społecznymi. W ramach tych rozważań zamieszcza autor pytania o szatę zewnętrzną utworu, a więc o takie elementy, jak typ druku i kolumny, interlinia, format i gatunek papieru. Duże znaczenie posiada tu okładka, sposób jej wykonania, wprowadzenie rysunków lub fotografii, zastosowanie sugestywnych efektów kolorystycznych, gradacja zamieszczonych na niej tekstów, sformułowanie tytułu. Czynniki te kształtują kierunek asocjacji ewentualnego odbiorcy, oglądającego książkę w księgarni, kiosku ulicznym lub kolejowym, decydują niejednokrotnie o wyborze utworu.

Krytyka ideowa zmierza m. in. do oceny takich elementów treści, jak uczu-

ciowość w życiu bohaterów, sentymentalne lub brutalne przedstawienie miłości, stosunek do tabu obyczajowego. W tym kręgu zagadnień mieści się również sprawa pornografii, a zwłaszcza możliwość jej wykorzystania jako „kanalizacji i redukcji reakcji na represje społeczne” (s. 169). Innym celem krytyki ideowej utworu jest wyjaśnienie, jaką rolę odgrywają w nim strywalizowane przez pisarza pojęcia religijne. Idzie tu szczególnie o uzasadnienie szczęśliwych przypadków w życiu bohaterów oraz o traktowanie norm społecznych jako emanacji ponadziemskiego porządku.

W dalszym toku swych rozważań dydaktycznych autor wyróżnia m. in. takie elementy analizy utworu, jak rola agresywnych zachowań dla rozwoju akcji i rozwiązania konfliktów, stosowanie schematu „przyjaciół—wrogów”, sposób przedstawienia grup społecznych i narodowych. Pozwala to określić, jak utwór przekazuje pewne stereotypy, ideały, wzorce zachowań, obraz niezmiennego i uporządkowanego hierarchicznie społeczeństwa. Z ideologią literatury popularnej wiąże się też zasada, że awans przedstawicieli klas niższych jest możliwy wyłącznie dzięki posłuszeństwu wobec obowiązujących norm. Przewycięzenie nierówności społecznych nie ma w perypetiach bohaterów nic wspólnego z działalnością polityczną grup nie uprzywilejowanych.

Istotne dla dydaktyki szkolnej są na pewno wskazówki, które pomagają uczniom określić postawę odbiorcy wobec dzieła — „krytyczną” i „świadomą” lub „bezkrytyczną, czysto konsumpcyjną, konformistyczną”. Poznanie sposobów recepcji utworu pozwala zrozumieć, na czym polega „sprowadzanie potrzeb i pragnień do celów czysto prywatnych, obojętnych pod względem społecznym, irracjonalnych” (s. 171), jakie znaczenie posiada przy tym identyfikowanie się czytelnika z bohaterami utworu. Swoje spostrzeżenia dotyczące odbioru dzieła zamyka Waldmann wyróżnieniem ról czytelnicznych oraz uwagami na temat wartościowania utworu przez ucznia, który uświadamia sobie nie tylko własne potrzeby i zainteresowania, ale również postawę czytelniczą, jaką usiłuje mu narzucić autor dzieła.

Zarysowany tu ogólnikowo model analizy stanowi — jak już wspomniałem — próbę wyjaśnienia różnych odmian literatury trywialnej. Dlatego Waldmann formułuje wiele wskazówek alternatywnie, nauczyciel może wybrać niektóre z nich, rozwinąć zgodnie z własną inwencją. W książce zaznacza się, że powyższy wzorzec dotyczy przede wszystkim literatury pisanej, jednak po pewnych przekształceniach może się on okazać przydatny w omawianiu utworów trywialnych rozpowszechnianych przez film, radio i telewizję.

Przykładem realizacji postulatów metodycznych są dwa początkowe rozdziały rozprawy, poświęcone omówieniu sentymentalno-obyczajowej powieści zeszytowej Michaeli Hansen *Spiel mir das Lied der Liebe* oraz utworowi Dürrenmatta *Sędzia i jego kat*.

Wybór Waldmanna może budzić pewne zastrzeżenia. Interesujący tekst Dürrenmatta stanowi próbę — jak stwierdza Waldmann — stworzenia antymodelu powieści kryminalnej. Pisarz w zręczny sposób wykorzystuje schemat śledztwa dla wyrażenia pewnych racji filozoficznych wynikających z inspiracji chrześcijańskiej i z tego względu bliski jest takim pisarzom jak G. K. Chesterton oraz G. Green. W powieści Dürrenmatta następuje zresztą naruszenie podstawowych reguł poetyki literatury detektywistyczno-kryminalnej, a oddziaływanie ideowe tego utworu przebiega inaczej niż w recepcji innych utworów tej odmiany beletrystyki. Dlatego nie można zgodzić się z Waldmannem, iż utwór Dürrenmatta należy do literatury trywialnej ze względu na sposób jego rozpowszechniania oraz wprowadzenie znanych w literaturze detektywistycznej schematów. Informację o dydaktycznych i analitycznych wartościach rozprawy chciałbym natomiast zamknąć zreferowaniem uwag Waldmanna na temat produktu standardowego, jakim jest powieść zeszytowa

M. Hansen, opublikowana w 1970 r. przez przedsiębiorstwo wydawnicze Wolfgang Marken Verlag w Kolonii.

Waldmann omawia utwór w trzech podrozdziałach: *Der Zeichensektor „episches Geschehen”*, *Der Zeichensektor „epische Figuren”*, *Der Zeichensektor „ikonische und sprachliche Darbietung”*.

W pierwszej części swej analizy autor określa główne schematy fabularne utworu oraz sposoby rozwiązania konfliktów. Obowiązuje tu reguła afirmacji świata — konflikt zawarty w powieści w niczym nie narusza kapitalistycznego porządku społecznego, a nawet pewnych relikwów feudalnych. Perypetie wynikające z nierówności społecznej głównych bohaterów rozwiąże szczęśliwe zrządzenie losu. Stanowi ono nagrodę dla bohaterki za pokorną akceptację jej przynależności klasowej, wynikającego stąd zakresu praw i obowiązków. W powieści tej zauważalne jest ubóstwo realiów społeczno-obyczajowych. Jej akcja mogłaby się równie dobrze rozgrywać przed stu laty, a tylko nieliczne szczegóły sygnalizują współczesność zdarzeń. Odpowiednie ukształtowanie fabuły narzuca odbiorcy wizję świata, w którym dobro zwycięża mimo społecznej i politycznej bierności bohaterów. Sugeruje to czytelnikom, a zwłaszcza czytelniczkom, identyfikację z główną bohaterką, przynosi kompensację uczuciową drogą ucieczki od własnej rzeczywistości. Służy temu również odpowiednia kreacja postaci, analizowana szczegółowo przez Waldmanna w podrozdziale *Der Zeichensektor „epische Figuren”*. Badacz charakteryzuje typowe postacie literatury sentymentalno-obyczajowej i przeciwstawia je bohaterom występującym w innych odmianach literatury trywialnej. Zastanawia się, w jakim stopniu cechy psychiczne tych postaci (np. silnie rozwinięta uczuciowość przy równoczesnym hamowaniu namiętności) spełniają oczekiwania publiczności czytającej powieści zeszytowo.

Fragment *Der Zeichensektor „ikonische und sprachliche Darbietung”* rozpoczyna autor opisem okładki, reprodukowanej zresztą w jego rozprawie. Nie jest to kolejność przypadkowa — skoro owo „opakowanie” decyduje często o wyborze dzieła. Samo sformułowanie tytułu powieści nie ma większego znaczenia — nieraz brak tu ścisłego związku z jej treścią. Najbardziej istotna jest nazwa serii powieściowej i firmy wydawniczej. One to przynoszą odbiorcy zapewnienie, że oferowana książka należy do cyklu wypróbowanego przez doświadczone wydawnictwo i spełni oczekiwania związane z typem rozrywki. Ważną zachętę dla nabywcy stanowi fotografia na okładce (twarz modelki) oraz kombinacja farb użytych do reprodukcji zdjęcia i całej okładki. Układy kolorystyczne zamieszczone na okładkach całej serii powieściowej sugerują takie cechy bohaterów, jak uczuciowość, witalność, a także związek z życiem wyższych, elitarnych środowisk społecznych.

Istotną rolę w tej części rozważań Waldmanna odgrywają uwagi o stylu utworu, wynikające z analizy językowej wybranego fragmentu. Autor rozprawy wyjaśnia, na czym polega tworzenie klisz językowych, wykorzystanie utartych związków frazeologicznych i przenośni języka codziennego, stosowanie opisu przez wyliczenie przedmiotów oraz ich ogólnie znanych cech, wreszcie tendencja do nadużywania wyrazów o zabarwieniu uczuciowym. W ten sposób tekst wytwarza pewien typ ułatwionych asocjacji czytelniczych, stanowiących ramy, które ma wypełnić przeżyte („*Erlebnisraum*”), a zwłaszcza marzenie odbiorcy.

Jak już wspominałem na wstępie, moje informacje o rozprawie Waldmanna uwydatniają jej wartości dydaktyczne, pozostawiając na drugim planie rozważania teoretycznoliterackie autora. Wydaje się jednak, że należy dorzucić tu przynajmniej ogólne uwagi o rozdziale 4 (*Zur Theorie und Didaktik literarischer und trivial-literarischer Wertung: Grundriss einer literarischen Wertungsästhetik*), poświęconym wartościowaniu utworów literackich. Waldmann polemizuje z absolutyzowaniem wartości literackich oraz określaniem ich w sposób normatywny. Ocenę utworu kształtują takie czynniki jak własności tekstu (forma kodu artystycznego) oraz doniosłość komunikatu literackiego dla odbiorcy. Decyduje o niej sytuacja

indywidualna i społeczna czytelnika, jego potrzeby psychiczne i zainteresowania. Od nich zależy ocena, w jakim stopniu kod artystyczny okaże się odpowiedni dla dzieła stanowiącego przedmiot recepcji.

Po przedstawieniu tych założeń autor rozpatruje kilka zagadnień ważnych dla oceny dzieła. Fragment pt. *Bedeutung und Verhältnis von Textstrukturen und Rezeptionsverhalten bei literarischer Wertung (am Beispiel der Diskussion des literarischen „Kitsches“)* zawiera porównanie asocjacji, jakie budzi lektura tekstów wysokoartystycznych i trywialnych. Waldmann wykorzystuje w tych rozważaniach studium L. Giesza *Phänomenologie des Kitsches*. Wartościowanie utworu ze względu na adekwatność kodu artystycznego i rewelacyjność komunikatu literackiego jest tematem następnego podrozdziału *Der formale Vorgang literarischen Wertens („ästhetische Kodierungsintensität, Kodierungsadäquatheit und Leserrelevanz des literarischen Textes“)*. Takie teksty, jak np. piosenka studencka przeciw wojnie wietnamskiej, wiersz *Ad Astra* współczesnego anonimowego więźnia, propagandowy utwór nazistowski *Nichts kann uns rauben*, wiersz Hölderlina *An die Deutschen*, stanowią przedmiot analizy, która ustala związki kodu z komunikatem literackim, przypadki ich wzajemnej niezgodności oraz znaczenie czynników historycznych, od których zależy często zrozumiałość metaforyki utworu dla odbiorcy.

Kontynuację tych rozważań zawierają dalsze fragmenty: *Der materiale Vorgang literarischen Wertens („Bedürfnislage und Interessenrichtung des Lesers“)*, *Die synchronischen und diachronischen Implikationen literarischen Wertens* oraz *Didaktische Probleme literarischer Wertungsästhetik*. Waldmann wyjaśnia w nich m. in. instrumentalne pojmowanie wartości literackich, ocenę składników artystycznych ze względu na ich funkcję w budowie dzieła oraz w systemie wartości, jaki tworzy poetyka gatunku. Ostateczne konkluzje wynikające z tych teoretycznych ustaleń stanowią nawiązanie do postulowanej przez autora dydaktyki literatury trywialnej. Idzie o to, by uświadomienie sobie przez czytelnika jego własnych potrzeb poprzedziło ocenę utworu. Krytyczna kompetencja odbiorcy pozwala sformułować odpowiednie kryteria oceny dla każdej odmiany literatury stosownie do jej poetyki, sposobów oddziaływania oraz własnych oczekiwań.

Autor rozprawy nie ukrywa, że pewne jego ustalenia teoretyczne są wtórne, oparte na różnych opracowaniach poświęconych kulturze masowej, a zwłaszcza utworom popularnym. Sądzę jednak, że postulat przełamania bariery między szkolnym kanonem czytelniczym a prywatną lekturą uczniów stanowi największą zasługę pracy Waldmanna. O aktualności rozprawy świadczą dyskusje publiczne na temat uwspółcześnienia szkoły, a także jej stosunku do różnych form kultury masowej. Pytania tego rodzaju wzbudzają powszechne zainteresowanie również i w Polsce. Wystarczy przypomnieć niedawną wymianę poglądów naukowców, krytyków i pedagogów, prowadzoną na łamach „Życia Literackiego”, w sprawie nauczania literatury w szkole dziesięcioletniej, a także wprowadzenie do jej programu — w toku zajęć fakultatywnych — utworów należących do kultury masowej. Rozsądne działanie w tym kierunku wymaga jednak, by książki przygodowe dla młodzieży, sensacyjne widowiska telewizyjne, niektóre filmy o tematyce obyczajowej, nie były analizowane i oceniane według podobnych zasad co utwory należące do literatury wysokoartystycznej. Brak bowiem w tamtych odpowiedniej metody spowodowałyby szkodliwe dla młodych odbiorców następstwa. Poznawanie przez młodzież utworów popularnych zmusza do stawiania pytań dotyczących ich budowy i sposobów oddziaływania, a również postawy czytelnika oraz zakresu jego wyborów. Choć studium Waldmanna dotyczy odmiennej niż polska sytuacji społeczno-politycznej i odmiennego rodzaju kultury masowej, lektura tej książki może stanowić cenną pomoc w formułowaniu własnych zadań dydaktycznych i metod analizy.

Oskar Czarnik